

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
БЛАГОЕВГРАД

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО ЛИТЕРАТУРА

ИЛИНА КРАСИМИРОВА ЛУЛЕЙСКА

**ЖИТИЙНИ ТЕКСТОВЕ ЗА СВ. САВА ОСВЕЩЕНИ
В ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА КНИЖНИНА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научна степен
„Доктор“

Област на висше образование: Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.1. Филология

Научна специалност: Българска литература

(Стара българска литература)

Научен ръководител: проф. д-р Маргарет Драганова Димитрова

Състав на научното жури:

чл.- кор. проф. д.ф.н Иван Добрев – рецензия

проф. д-р Климентина Иванова – рецензия

проф. д.ф.н Цветан Раковски – становище

доц. д-р Елена Тачева – становище

проф. д-р Маргарет Димитрова – становище

Благоевград

2016

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита на заседание на Катедрата по литература във Филологическия факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски” на 26.09.2016 г.

Материалите по защитата са на разположение в каб. 471 и на сайта на ЮЗУ „Неофит Рилски” www.swu.bg

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 18.01.2017 г. от 11 ч. в зала 412, УК №1, ЮЗУ „Неофит Рилски”, Благоевград.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

Уводна глава

1. Св. Сава Освещени. Кратки бележки.4
2. Цел, задачи и методи на изследването.7
3. Пространните жития на св. Сава Освещени в контекста на преводната агиография в старобългарската литература. Състояние на проучванията.10

Първа глава

Житието на св. Сава Освещени от Кирил Скитополски . . . 23

1. Наративният модел в Житието на св. Сава Освещени от Кирил Скитополски.24
- 1.1. Агиографът Кирил.24
- 1.2. Отношението между автор и агиогерой в Житието на св. Сава Освещени от Кирил Скитополски.26
- 1.3. Основни композиционни елементи в Житието на св. Сава Освещени от Кирил Скитополски.29
- 1.4. Топоси за изобразяване на пустинника34
2. Пространното житие на св. Сава Освещени от Кирил Скитополски в българската книжнина.47
- 2.1. Преславският превод на Житието на св. Сава Освещени. . .51
- 2.2. Наблюдения върху превод 1 и превод 260

Втора глава

Метафрастовото житие на св. Сава Освещени97

1. Симеон Метафраст и редактираното житие на св. Сава Освещени.97
- 1.1. Симеон Метафраст – кодификаторът в агиографията97
- 1.2. Съпоставителен анализ на съдържанието на Кириловото и Метафрастовото житие на св. Сава Освещени.99
- 1.3. Основни съдържателни компоненти на Метафрастовото житие на св. Сава Освещени.153
2. Преводи на Метафрастовото житие на св. Сава Освещени в славянска среда.161
- 2.1. Превод 1 и превод 2.166
- 2.2. Хил 432 – комбинация от превод 1 и превод 2.191
3. Особенности на превод 1.193
- 3.1. Ръкопис № 226 от Хилендарския манастир.194
- 3.1.1. Правописни особености.195
- 3.1.2. Морфологични особености.201

3.2. Лексикални особености на превод 1.	207
3.3. Синтактични особености на превод 1.	216
<i>Трета глава</i>	
Агиографският текст за св. Сава Освещени в новобългарските дамаскинарски сборници.	228
1. Дамаскинарска литература	228
2. Агиографският текст за св. Сава Освещени. Версии и художествени особености.	235
Заключение.	275
Списък на съкращенията	283
Библиография	285
Приложения	296
Принципи на издаване на средновековния български превод на Житието на св. Сава Освещени от Симеон Метафраст.	297
Житие на св. Сава Освещени от Симеон Метафраст, превод 1.	299
Принципи на издаване на Житието на Сава Освещени в новобългарските дамаскинарски сборници	472
Житието на св. Сава Освещени в новобългарските дамаскини, версия I	474
Житието на св. Сава Освещени в новобългарските дамаскини, версия III.	498
Изображения на св. Сава Освещени и манастирът му Великата лавра.	521

Обем и структура на дисертацията

Дисертационният труд съдържа 522 страници и се състои от 1. *Уводна глава*, 2. *Житието на св. Сава Освещени от Кирил Скитополски*, 3. *Метафрастовото житие на св. Сава Освещени*, 4. *Агиографският текст за св. Сава Освещени в новобългарските дамаскинарски сборници*, 5. *Заключение*, 6. *Списък на съкращенията*, 7. *Библиография*, 8. *Приложения*. Списъкът на използваната литература обхваща 235 заглавия.

Уводна глава

1. Св. Сава Освещени. Кратки бележки.

Православната църква почита паметта на преп. Сава Освещени (или Йерусалимски) (439-532) на 5 декември. Той е смятан за един от основоположниците на монашеството. В общохристиянската история манастирът му, наречен Великата лавра, край Йерусалим се сочи като връх в човешките усилия за отдаване на почит към Бога чрез вяра и дела. Свидетелство за образцовия монашески живот на преподобния и следовниците му е първият писмено изложен църковно-богослужебен правилник – т. нар. Йерусалимски устав или типик. Според преданието малко преди кончината си (на 5 декември 532 г.) св. Сава завещава манастирските правила на приемника си Мелит¹.

Високият монашески идеал, олицетворяван от св. Сава, намира своето словесно изображение в житията му. На гръцки език на св. Сава Освещени са посветени жития от Кирил Скитополски (ВНГ 1608) и от Симеон Метафраст (ВНГ 1609), както и някои други текстове (ВНГ 2: 228-229). Климентина Иванова установява, че и на двете жития са направени преводи в славянското Средновековие (ВНБС 2008: 337-338). Изследователите на българските сборници със слова и жития, написани на т.нар. „книжовен език на народна основа“ от XVII в., са установили в тях наличието на агиографски текст, посветен на св. Сава, който не е превод от произведение на Дамаскин Студит.

2. Цел, задачи, методи на изследването

Предмет на дисертацията са пространните, преводни, жития на св. Сава Освещени в средновековната българска литература и агиографският наратив в дамаскинарските сборници на новобългарски език (на книжовен език на народна основа) от XVII-XVIII в. Целта на проучването е да проследи рецепцията на гръцките житийните текстове за прослава на св. Сава Освещени в средновековните славянски ръкописи и в частност в българската книжнина, т.е. да се проучат достъпните ръкописни сви-

¹ Неосаваитският синтез е допълнен и въведен в църковната практика от дългогодишния ученик и последовател на изключителния монах аскет – Софроний, йерусалимски патриарх (ок. 560 - 638 г.); почита се на 11 март (Пандурски 1957: 433, Желтов 2001: 184, Коцева 2003: 512).

детелства, да се разграничат преводи и редакции, да се проследи разпространението им, да се направи издание на текстове, плод на усилията на български книжовници.

Житията на светеца са един от моделите за утвърждаване на византийската агиографска схема за монах, отшелник, основател на манастир и затова най-напред се разглеждат особеностите на конструирането на наративите (основни епизоди от живота на отшелника, образи, мотиви, топоси, устойчиви формули за изграждане на образа на преподобния), за да се покаже с каква агиографска традиция се е запознавал средновековният български книжовник чрез преводите от гръцки на пространните жития, представители на две епохи във византийската агиография – едно сравнително ранно житие и едно Метафрастово. След това се съпоставят различните версии на житията в кирилските ръкописи, за да се покажат разликите между тях, очертават се основни особености на преводаческите подходи и в рамките на възможното се изказват хипотези за произхода на преводите, като се взема предвид известното за контекста – за историята на българската преводна литература в Средновековието.

Във връзка с поставената цел на изследването се очертават следните по-конкретни задачи:

1. Да се систематизира известното за начините на изграждане на образите на сравнително ранни светци отшелници и основатели на манастири в агиографската традиция на гръцки език, като се открие кои от тези похвати присъстват в житията на св. Сава и по какво се различават двете жития, които са му посветени – от Кирил Скитополски и от Симеон Метафраст, едно от друго, както и от текста в дамаскинарските сборници.

2. Да се проследи разпространението на преводите в средновековната славянска православна ръкописна традиция, като вниманието се съсредоточи предимно на преводи и преписи, за които се предполага, че са излезли изпод перото на български книжовници.

3. Преводните версии на житията на св. Сава Освещени да се контекстуализират в известното за преводната агиография по времето на Първото и Второто българско царство.

4. Да се посочат основни текстови и езикови разлики между различните версии, за да се докаже дали става дума за

отделни преводи, или за редакции на съществуващи по-ранни преводи.

5. На базата на езикови и културно-исторически данни да се изкажат хипотези за времето и мястото на възникване на версиите (преводите).

6. Да се издаде в наборен вид единият от двата превода на житието на св. Сава от Симеон Метафраст по среднобългарския ръкопис 226 от сбирката на Хилендарския манастир, най-ранния известен препис на тази текстова версия, като се дадат разночетения от други преписи.

7. Да се изследва текстовата история на новобългарския агиографски текст за св. Сава от XVII век, като се разграничат различните версии и се предложи относителна хронология на възникването им.

8. Да се издадат в наборен вид с разночетения версиите на текста за св. Сава в сборниците, написани на книжовен език на народна основа.

Извън полезрението на изследването остават:

1. Част от славянските ръкописи, съхранили преводи на пространните жития, които днес се пазят в чужди книгохранилища и които не ми бяха достъпни.

2. Извън това изследване остава регистрираната от Кл. Иванова (ВНБС 2008: 338) „съкратена редакция на житието от Кирил Скитополски”. Преписите, съхранили този превод, са част от сбирки, до които нямам достъп.

3. Обширната проблематика, свързана с прецизен и подробен езиковедски анализ на житията на св. Сава Освещени и с фолклорните наративи.

4. Проложните четива за светеца в славянските ръкописи.

За постигане целта на изследването се използва комплексен филологически подход. От една страна, е ползван литературноисторическият метод, за да се изясни историята на житията в ръкописната традиция, да се проследи хронологията на проникването им в българска среда – кога и защо българският читател е имал нужда от такъв тип четиво. От друга страна, са използвани методи на текстологията за разграничаване на различните версии на житията, както и сравнителноисторическият метод при езиковите анализи на преводите, така и едиторски под-

ходи в палеославистиката при подготовката на изданията на Житието от Симеон Метафраст и на версиите на съкратеното житие на светеца в новобългарските сборници (известни като „дамаскини“ в българската традиция – и в преписваческата от XVII-XIX в., и в научната). Основната изследователска процедура, която се използва, е съпоставката.

3. Пространните жития на св. Сава Освещени в контекста на преводната агиография в старобългарската литература. Състояние на проучванията.

Агиографските текстове за св. Сава Освещени са жития на пустинник, който основава манастири и лаври. Както е обичайно в житията на отшелници, агиогероят напуска света, обръща гръб на светските тревоги и стремежи и въпреки нежеланието на семейството си отива в пустошта (пустинята). Там, в затвореното пространство, се отдава на пост, молитва, борба със суетните мисли, устройване на монашески братства, грижа за хората. Това е център и на двете жития на св. Сава – по-ранното от Кирил Скитополски (нататък ЖКС) и по-късното от Симеон Метафраст (нататък ЖСМ).

Преводи и преписи на житията на св. Сава са част от усилената книжовна дейност в българското Средновековие. Преводи на обемисти византийски жития се осъществяват в България през цялото Средновековие, но учените предполагат, че особено активна е тази дейност през X в. в Преслав и през XIV в. в Търново. Съставът на агиографските сборници по времето на Първото българско царство е съобразен със Студийския устав, а с въвеждането на Йерусалимския в богослужението през XIV в. се налага употребата на нови състави и нови преводи на жития (Иванова 1981: 20-38, Стойкова 2008: 133, Иванова 2013 и 2016а: 72). Кл. Иванова смята, че през X в. корпусът на житийните наративи в старобългарската литература вече е бил изграден (Иванова 2002а: 77, Стойкова 2008: 134). Преводите на пространните византийски жития са били необходими за нуждите на разрастващото се монашеско общество. Сред тези ранните преводи учените предполагат, че е било и житието на св. Сава Освещени от Кирил Йерусалимски (Буланин 1990: 161-178, Божилов 1995: 309, Иванова 2003а: 296, Милтенова 2008: 211, Стойкова 2008: 134, Иванова 2013). Прието е календарните сборници от

този период да се наричат „староизводни“². Според пространните проучвания на Кл. Иванова, тези състави съдържат главно дометафрастови жития (Иванова 1991: 124 и 2016б: 150-168) и вероятно в тях е влизало и житието на св. Сава от Кирил Йерусалимски.

Тъй като смяната на Студийския с Йерусалимския типик на св. Сава Освещени изисква съставянето на нов комплекс от книги за богослужението или за общо или индивидуално четене (Йовчева, Тасева 2008: 511, Николова 2010: 734-735), българската книжнина от XIV в. се обогатява с обемни нови или редактирани стари текстове. Сборниците с жития и слова се наричат „новоизводни“ – характеризират се с обновен правопис и с нов състав, подредба и литературна редакция на текстовете (Иванова 1971: 235; Йовчева, Милтенова 2008: 561-566, Иванова 2013 и 2016а: 72-73). В новите житийно-панигирични редакции се включват и творбите на Симеон Метафраст (Иванова 1976: 206). Затова е очаквано да се появи превод на Метафрастовото житието на св. Сава Освещени и то да бъде част от новоизводните сборници.

ПЪРВА ГЛАВА

Житието на св. Сава Освещени от Кирил Скитополски

В тази глава, както и в следващата, най-напред се представят основните съдържателни особености на житието, основните идеи и внушения на текста – в случая от Кирил Скитополски, за да се покаже какви знания и модели, поведенчески и литературни, е давал този текст на средновековния българин (който е можел да го слуша или чете в превод на собствения си език), а след това се дискутират версиите на житието в средновековните славянски ръкописи, които са ми достъпни.

Във византийската писмена традиция първата „словесна икона“ на св. Сава Освещени пише през VI в. Кирил Скитополски, негов последовател и ученик (Творогов 1987: 174).

² За употребата на термините „староизводен“ и „новоизводен“, вж. Иванова 2016а: 72, бел. 27.

В многоепизодната фабула за основателя на Великата лавра Кирил ясно сочи своето авторство, той е лично ангажиран с изложението, тъй като е участник в някои от случките, които описва, и често разказва от първо лице, дори се извинява на читателите там, където преповтаря или подробно доуточнява конкретния епизод. В този разказ той подбира серия от събития, които разкриват светеца като отличаващ се от своите братя, като по-добър от тях (Алтмън 1975: 6). Неслучайно той, като хроникьор на събитията, изрежда дати, имена на исторически личности, стремейки се да постигне документален характер на разказа си. Споменаването на историческите събития и намесването на царски особи в текста е пречупено през призмата на агиографската идеализация, която извежда на преден план предпочитаните модели на човешки взаимоотношения и почит към онова, което се определя като свещено.

Повествованието на Кирил Скитополски отговаря на византийската агиографска композиционна рамка, характерна за житията на преподобните³. Състои се от увод, същинска биографична част и деяния, смърт и посмъртни чудеса, заключителна молитва. Ранните византийски жития се отличават с още един композиционен елемент – предисловие, което трябва да запознае читателя с предмета на повествованието (Лопарев 1911: 18, Ключевски 1871: 363). Авторът на първото житие на св. Сава Кирил изрично посочва, че старателно е събрал достоверните сведения от ученици и подвижници на учителя си, а за допълнителна правдоподобност на повествованието привежда сведения за лицата, мястото и времето на действието.

А. Г. Елиът (1987) разглежда житията на светци отшелници като устойчива агиографска структура. В тях стремежът към съвършенство е всъщност „търсене на рая“, на живота в Едем преди Грехопадението (1987: 13, 137).

В тази глава на дисертацията се изреждат характерните топоси за жития на анахорети в ЖКС. Образът на св. Сава Освещени е представен като нормативен идеал, който се стреми към *imitatio angeli* и *imitatio Christi*. Още като юноша преподоб-

³ За тази рамка, вж. Лопарев 1911: 15, Елиът 1987: 59-60, Маторина 2011: 49-55.

ният се отказва от бащиното наследство и да се ожени. Агиографът сочи превъзходството на св. Сава над другите братя монаси и мъдростта му на старец. Присъстват задължителните елементи за всяко отшелническо житие (странстване в пустинята, борба с козни, идещи от дявола), строг пост, дрипави одежди и др., както и старозаветният символ на Божията благодат – поради добродетелите си и ангелския си образ св. Сава е удостоен с венец/ корона. Житието на основателя на Великата лавра, като текст за създател на манастир, се характеризира със специфична подгрупа топоси. Тези „обща места“ включват: божествено знамение при избор на мястото на бъдещата обител, предсмъртно наставление към братята и завещаването на устав (Лопарев 1910: 30-32, Руди 2006: 490-493). Кирил Скитополски описва и задължителните за всеки агиографски наратив чудеса, които е извършил светеца приживе или посмъртно.

Редица от изредените елементи идват от ранната патерична литература.

2. Пространното житие на св. Сава Освещени от Кирил Скитополски в българската книжнина

В ВНБС (2008: 337) Кл. Иванова посочва, че има два средновековни превода на ЖКС: единият ѝ е известен от ръкопис 94 от XIV в., пазен в Зографския манастир, а другият от Великите чети-минеи на Макарий за месец декември. Превод на житието от Кирил Скитополски публикува И. Помяловски през 1890 г. по един руски ръкопис от XIII в. и с разночетения от 9 други източнославянски ръкописа. В тази глава на дисертацията се доказва, че публикуваният от И. Помяловски текст е много близък до текста във Великите чети-минеи на митрополит Макарий и че това е един и същи превод.

Основният ръкописен източник на този превод е изданието от И. Помяловски препис в ръкописа от XIII в., ОЛДП Q 106. Произходът на този ръкопис е неизвестен, но според Кл. Иванова не по-късно от първата половина на XVI в. е с местоположение Йерусалим (2008: 76). В него има приписки от този и следващия век, в които става ясно, че българи са го чели в Йерусалим. В ръкописа има и следната бележка на гръцки, публикувана още от И. Помяловски и датирана от Е. Э. Гранстрем от XVII в. (1953: 257-258): „† το παρόν βιβλίον εἶναι τοῦ

ἀγίου Σάββα βουλγάρικων. ὁ βίος τοῦ ἀγίου. καί ὅποιος βούλαρος христιανός ἔλθη εἰς προσκύνησιν δῶς τοι να τῶ διεβάζη :-”, която П. П. Вяземски превежда така: „† Настоящая книга есть святого Саввы болгарскаго житіе святого. Если какой Булгаринъ христіанинъ придетъ на поклоненіе дай ему чтобы прочель” (1890: 1). Кл. Иванова също я превежда: „Настоящая книга есть святого Саввы, болгарского [языка] житие святого. Если кто-то болгарин христианин придет на поклонение, дай ему, чтобы прочел” (2008б: 76). В случая е любопитна употребата на формата **βουλγάρικων**: дали е мн. ч., родителен падеж – на *българите*, *български*; или пък би могло омега да е написана вместо омикрон и да се отнася към то *παρόν βιβλίον*, т.е. в значение на българска книга, което от своя страна води до предположението, че **βουλγάρικων** е в именителен падеж ед.ч., ср. р? Ясно е обаче едно: манастирът на преподобния е бил посещаван от български поклонници, за което свидетелстват и публикуваните от Кл. Иванова бележки, като едно от светите места в Йерусалим и някой се е замислил да им предостави превод на Житието на св. Сава Освещени⁴.

Към списъка с преписи на ЖКС, който предлага И. Помяловски, в дисертацията са добавени сборник № 981 от синодалната сбирка в Държавния исторически музей в Москва, съдържащ жития на светци, от XVII в.⁵ и обемен сборник от XVIII в.⁶ (от сбирката на А. И. Хлудов) с жития на светци.

Превод 2, идентифициран единствено в Зогр 94. Кл. Иванова характеризира ръкописа като чети-миней от XIV в.⁷. Изследователката смята, че съставът му е уникален, тъй като се

⁴ За поклонничеството в Йерусалим, включително на българи поклонници, или за български книжовници, работели в Йерусалим, вж. Гурова 1996: 32-34, Иванова 2008: 60-86.

⁵ Вж. Протасьева 1973: 96.

⁶ Вж. Строев 1845: 24, № 57. В описа се посочват още едно житие на св. Сава, но по-кратко, в сборник от XV в., на стр. 68. Пак кратки жития за преподобния са описани в трудовете на Востоков 1842: 210-211, № CLIX; арх. Леонид 1893: 553-555 и др. Но те не са обект на анализ в моята работа.

⁷ Вж. Ильински 1908: 274, № 166; Райков и др. 1994: 70; ВНБС 2008: 73-74 и 2009: 228.

включват редактирани староизводни текстове или нови преводи, които не са известни от други източници (Иванова 2009: 235). Сред тези текстове тя посочва и Житие на св. Сава Освещени (ВНБС 2008: 73 и 2009: 234).

2.1. Преславският превод на Житието на св. Сава Освещени

И. Помяловски многократно споменава в своя труд, че ръкописът, който издава, е превод, направен рано може би в източнославянска среда. Редица изследователи на старобългарската литература отбелязват, че първите преводи на жития за видни отшелници и основатели на манастири са направени в Първото българско царство и от българската преминават в руската книжовна традиция (Иванова 2003а: 296, Милтенова 2008: 211). Най-вероятно сходна е съдбата на превода на първото пространно житие на св. Сава Освещени, писано от Кирил Скитеполски. Според О. В. Творогов то навлиза в руската писмена традиция през втората половина на XI в. и получава широко разпространение, като днес може да бъде открито в редица ръкописни книги от XIV до XVII в., дори и по-късни, но повечето от преписите пазят черти на старобългарския архетип: „отражае черти своего болгарского архетипа” (Творогов 1987: 174).

Редица други изследователи отбелязват „българизми” в този превод и изказват предположение, че той е направен по време на Първото българско царство (Творогов 1987: 174⁸, Буланин 1990: 161-178, Божилов 1995: 309, Иванова 2003а: 296, Стойкова 2008: 133-134, Милтенова 2008а: 211, Иванова 2013). Те привеждат както езикови, така и културно-исторически доказателства. Сред чертите, които свързват този превод с Преславската книжовна школа, ще отбележа: употреба на задлога дѣла, предпочитание към кратки форми на личните местоимения в дателен падеж ми, ти; както и на следните преславизми: акгы (105:5), алъчѣва (45:18 и др.), вѣхѣма (5:9 и др.), вѣлѣзе (19:17), вѣстанне (379:11), вѣтороу (153:11-12), градъ, оградъ (19: 2 и др.), дрѣводѣла (149:10-11), жндове (187:2), завѣса (273:15 и др.),

⁸ Или в електронната публикация, вж.

<http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=3931>, 15.03.2016 г.

зѡсѡуѡра (49:4-5; 459:9), зѡнѡн (117:5 и др.), ѡѡан (29:6 и др.), паѡѡсѡухѡъ (73:7; 75:14 и др.), поѡѡрѡнѡштѡе (13:7-8 и др.) и много други.

Като културно-исторически аргументи в подкрепа на хипотезата, че преводът на ЖКС се появява през X в. (може би още в началото на века) в българска среда, е мнението на изследователите, че по това време се превеждат жития с основополагащо значение за средновековното монашество – агиографски наративи, които са помагали формирането на манастирските общности и реда в тях. Очаквано е сред тях да е и Житието на св. Сава Освещени, както сочат редица учени (Буланин 1990: 161-178, Божилов 1995: 309, Иванова 2003а: 296, Милтенова 2008а: 211, Стойкова 2008: 134, Николова 2010: 762-759, Иванова 2013). ЖКС е измежду най-добрите литературни парадигми, която може да служи на създаващата се монашеска общност в България. Редица елементи в житието на светеца са били от голям интерес за българската християнска общност на Първото българско царство и в дисертацията се посочват като аргументи за ранния превод на ЖКС. Освен устройването на манастирите, трябва да се добави, че в ЖКС се дава пример за богослужение на местни езици – в киновиалната общност на св. Сава е било прието монаси от грузински и сирийски произход да се събират преди началото на богослужението, отслужвано на гръцки език (Стойкова 1995: 44), а в ЖКС дори се разказва как самият настоятел на всички братя позволява на монасите от арменски произход да извършват богослужение на родния си език. Това вероятно е било от значение в първите векове на старобългарската книжнина, когато се отстоява правото на българите да славят Бога на своя език.

Трябва да се отбележи също, че св. Сава Освещени се споменава в ранното оригинално старобългарско произведение Беседа против богомилите от Презвитер Козма (Милтенова 2008б: 283) като пример за подражание, от който ленивите монаси трябва да се поучат.

2.2. Наблюдения върху превод 1 и превод 2

Сравнението между превод 1 (преславски) и превод 2 (в Зографския сборник 94) в съпоставка с гръцкия текст, публикуван в руското издание на наратива (Помяловский 1890), показва,

че превод 1 (преславският) е по-кратък спрямо този гръцки оригинал, на места не предава дума по дума, пословно гръцкия текст, с който разполагам, докато вторият превод (Зограф 94) е по-точен, по-близък до гръцкия. В съпоставителната таблица в дисертационния труд са приведени примери от различни епизоди, за да се илюстрират разликите между двете версии на житието. Всички посочени примери доказват мнението на Кл. Иванова, че можем да говорим за два различни превода, а не за един превод и негова по-късна редакция.

Понякога разликите между двата превода са толкова големи, че е възможно да се мисли, че са направени от различаващи се гръцки образци. Различните преводачески подходи са илюстрирани чрез посочване на лексикални и синтактични разлики.

Къде и защо е направен вторият превод и познавал ли е преводачът първия превод? Възможно е този превод да е направен на Атон може би преди XIV в., може би в Зограф. Освен езиковите и преводачески особености, аргумент в полза на такава хипотеза е предположението на Кл. Иванова, че статиите в ръкопис 94 са най-вероятно комплектувани „в самата Света гора за нуждите на Зографския манастир” (2009: 235). Този превод на ЖКС не е познат от други преписи. В този сборник той е в обкръжение на други преводи на дометафрастови творби, които не са известни на Кл. Иванова от другаде. Напълно вероятно е езиковите му особености да издават книжовник, който отлично е владеел гръцкия език и ясно е предал в превода си особеностите на оригинала.

Познавал ли е авторът на втория превод преславския превод? На пръв поглед изглежда, че не. Лексикалните и граматичните разлики са много големи. Все пак на места двата превода са много близки. Един такъв епизод е обсъден в тази глава на дисертацията и близостта между двата превода може да се дължи на: а) двамата преводачи използват един и същи книжовен език и затова превеждат по един и същи начин някои места; или б) вторият преводач е бил запознат със съществуващия по-ранен превод, но е имал пред себе си по-различна гръцка версия и се е съобразявал предимно с нея и със собственото си знание на гръцки и старобългарски книжовен език, но на места се е ос-

ланият на по-ранния превод, особено в такава важна и „опасна зона“, каквато са ересите.

В заключението на тази глава от дисертацията са направени следните изводи:

1. По-ранното житие на св. Сава Освещени от Кирил Скитополски представя византийската композиционна рамка, характерна за наративите за преподобни. Всеки един от композиционните елементи описва живота на пустинножителя като идеал за монашеско поведение. Агиографският текст за св. Сава притежава необходимата структурно-тематична рамка за такъв тип текст, с всички литературни топоси, устойчиви формули и библейски цитати, които са необходими за словесното изображение на живота на един свършен монах аскет, достоен за подражание. Ето защо това Житие на св. Сава Освещени се е превърнало в модел за български и руски книжовници, които го споменават и използват в оригинални произведения, например в Беседа против богомилите на презвитер Козма, в житията на Теодосий Печерски и Сергей Радонежки (Творогов 1987: 174, Руди 2006: 431-500, Маторина 2011: 55).

2. Първото житие на св. Сава (от Кирил Скитополски) е най-рано преведеният пространен наративен текст в чест на светеца в старобългарската книжнина. Този ранен превод е свързан с развитието на монашеската общност в Първото българско царство и е част от преводаческата дейност на старобългарските книжовници от края на IX в. и началото на X в., въпреки че е известен само от източнославянски преписи. Редица езикови особености в тях и специално в преписа от XIII в., издаден от И. Помяловски, са характерни за книжовния процес от Първото българско царство и по-точно, за паметниците от Преславското книжовно средище. Този превод е включен в Макариевите четиминеи.

3. Сравнението между двете известни текстови версии на това житие в средновековните славянски ръкописи потвърждава мнението на Кл. Иванова, че ЖКС е преведено два пъти. Докато първият, преславският превод е известен от редица преписи, то вторият, вероятно по-късен, е запазен само в Зограф 94. Езиковите особености и на двата превода говорят, че те са направени от български преводачи.

4. Двата славянски превода се характеризират със собствени преводачески техники и стратегии. На места разликите между тях са толкова големи, а също се виждат и отлики между всеки един от тях и гръцкия текст, с който работя, така че може да се предположи, че тези разлики се дължат не само на различаващи се лексикални и граматични предпочитания на преводачите, на съкращаване или обогатяване (добавяне) на текста, но и на работа с гръцки образци, които са се различавали от публикувания текст, с който работя.

5. Въпреки че не разполагам с издание на гръцкия текст с множество разночетения, които да ми помогнат да характеризирам точно двата превода, изглежда, че вторият превод по-често постига формално тъждество с гръцкия оригинал, отколкото първият. И двата превода обаче показват, че преводачите са разбирали гръцкия текст, но са се съобразявали до голяма степен с особеностите на езика на превода (старобългарския книжовен език).

ВТОРА ГЛАВА

Метафрастовото житие на св. Сава Освещени

Климентина Иванова (ВНБС: 337-338) установява, че в балкански кирилски календарни сборници са били разпространени две версии на Житието на св. Сава от Симеон Метафраст (ВНГ 1608; СРГ 7536). В тази глава те са съпоставени и са открити особености на преводаческите избори. Тъй като не ми е известно критическо издание на гръцкия текст, използвам две стари некритически издания по два различни гръцки източника: издание от Клеопа Кикулиду в Йерусалим (1905: 1-96) и издание от Мануил Гедеон в Константинопол (1898: 242-271).

В началото на главата са обобщени основни особености на Метафрастовата реформа и са съпоставени в съдържателен план ЖКС и ЖМС, за да се покаже какъв тип информация, знание и литературни форми, топоси и образи са стигали до средновековните българи в превод. След това в тази глава, като се ситуират тези преводи в известното за тенденциите в църковния, книжовния и културния контекст на XIII-XIV в., се търси отговор защо са били нужни нови преводи на житие на св. Сава, след като вече е имало преводи на ЖКС. В дисертацията съдържателните разлики са представени под формата на съпоставителна таблица. Към таблицата в бележки под линия се дава информация за реалии, персоналии, топоними, за да се види с каква информация се е запознавал читателят/ слушателят от тези два текста. Така също този преглед показва с какви трудности е трябвало да се справят преводачите⁹.

От тази съпоставителна таблица се вижда, че в многоепизодната фабула Симеон Метафраст следва автора на първото житие за светеца. Все пак, ясно се вижда, че в сравнение с ЖКС, ЖСМ следва друг литературен модел, т.е. отговаря на кодифицирания агиографски модел, който се изработва при Метафрастовата реформа. ЖСМ се отличава с променен увод (липсва композиционният елемент предисловие), с оценъчен подбор на жиз-

⁹ Подобен подход при издание и превод на текст ползва Д. Атанасова (2015: 199-207).

нените факти и с изчистен от фолклорните елементи облик, с намаляване на някои детайли, известни на Кирил Скитополски като очевиден, с предпочитанието към по-висок и разкошен стил (първоличният свидетелският разказ на автора Кирил е заменен с третоличен), по-хвалебствен и дидактичен (старият стил на беседата в ЖКС е заменен с нов, отговарящ на новите литературни търсения, на един по-орнаментиран стил и смятан по това време за изискан стил). Инак византийският книжовник реформатор е внесъл минимални промени и е следвал старата композиционна схема, въведена от Кирил Скитополски, като не добавя нови епизоди и мотиви в „търсенето на рая“ (по терминологията на А. Г. Елиът). Той запазва нарративния образец от теми и мотиви, топоси и образи, характерни за житията на пустинните отци, използван от агиографа Кирил в първото житие. В тази глава на дисертацията се дават и примери за разликата в стила на двете жития.

Открояват се основните компоненти на ЖСМ, които допринасят както за изграждането на образа на преподобния по тип святост, така и дават модел за изграждане и устройване на манастир. В този тип текстове не само се изобразяват поведенческите и словесните жестове на героя, но има и подробно изложение на ранномонашеския бит и живот.

Основните съдържателни компоненти на ЖСМ в дисертацията са обособени като:

а) пътят на монаха – разказ за Богоизбраността на героя: образът на св. Сава като нормативен идеал се допълва от „извънредните апостолски дарования“ (Поснов 1926/1927: 79), както и от чудодействията, които той извършва;

б) сведения за Великата лавра край Йерусалим: създаването и поэтапното ѝ разрастване; възискателността към новоприетите иноци, манастирските правила на св. Сава и завещаването на Устава;

в) отношенията между светската/ или църковната власт и монаха; борбата срещу ересите. Тук е включена и кореспонденция между духовник, монах и владетел, т.е. образец от още един жанр.

2. Преводи на Метафрастовото житие на св. Сава Освещени в славянска среда

В ВНБС Кл. Иванова посочва 6 южнославянски преписа на ЖСМ, запазени в новоизводни сборници (2008: 337-338). Тя разпределя преписите в две групи, т.е. те засвидетелстват две версии на текста. Към посочените от Кл. Иванова преписи в нашето изследване е добавен още един ръкопис – той е най-ранният свидетел за наличен превод на Метафрастовото житие в южнославянска среда, Хил 226, среднобългарски двуусов препис от XIV в., пазен под номер 226 в Хилендарския манастир на Света Гора. Този препис съдържа същия превод, който е запазен в молдовския ръкопис от Драгомирна 706 (Драг 706) от XV в., чети-миней за ноември-декември, представител на първата група в ВНБС (2008: 68, 337). Сравнението между двете версии в дисертацията се прави по следните преписи:

Версия А по **Хил 226** и по **Драг 706**:

Двата преписа се отличават с типични правописни и езикови среднобългарски черти. Вероятно са възникнали, когато вече е въведен Йерусалимският устав на църквата.

Версия Б. От изброените ръкописи във втора група в ВНБС (2008: 337-338) достъпни ми бяха:

РМ 4/8. Рилски панигирик от Владислав Граматик от 1479 г.¹⁰, новоизводен панигирик според определението на Кл. Иванова (ВНБС 2008: 130).

Хил 432. Сборник с химнографски и агиографски текстове от XVI в.¹¹. Сборникът съдържа служба за св. Сава Освещени и общ канон за св. Симеон и св. Сава Сръбски (първи дял) и пространното житие на св. Сава Освещени (втори дял), т.е. това не е календарен, а е тематичен сборник.

Хил 442. Панигирик за декември от 1625 г.¹². Ръкописът е писан от монах Аверкий в Карейската кула на Атон¹³.

¹⁰ Вж. Спространов 1902: 104-114; Христова 1996: 64-109; ВНБС 2008: 130-131.

¹¹ Матеич 1976: 37; Богдановић 1978: 166; Матеич, Томсън 1992: 533; ВНБС 2008: 141 или

<http://library.ohiostate.edu/search~S7/?searchtype=f&searcharg=SPEC.HM.SMS.43.2&searchscope=7&SORT=D&extended=1&SUBMIT=Search&searchlimits=&searcharg=fSPEC.HM.SMS.226>, 30.07.2016.

¹² Матеич 1976: 38; Богдановић 1978: 169-170; Матеич, Томсън 1992: 539 или <http://library.ohiostate.edu/search~S7/?searchtype=f&searcharg=SPEC.HM.SMS.44.2&searchscope=7&SORT=D&extended=1&SUBMIT=Search&searchlimits=&searcharg=fSPEC.HM.SMS.432>, 30.07.2016.

Тази версия се среща в ръкописи с ресавски правопис, създадени в широк времеви диапазон: от петнадесетото столетие чак до седемнадесетото, когато художествените търсения и читателски вкус вече са насочени към друг тип четиво – дамаскините. Текстовете са поместени в календарни състави, създадени за богослужебни нужди, свързани с новия Устав, като изключим Хил 432, в който подборът на текстове, химнографски и агиографски, е по-скоро тематичен.

В дисертационния труд е включена съпоставителна таблица и са дискутирани разлики, които показват, че Хил 226 и Драг 706 пазят един превод, а РМ 4/8 и Хил 442 – друг превод. За жалост, част от направените изводи за характера на тези преводи имат относителен характер, защото не разполагам с критическо издание на гръцкия текст на Симеон Метафраст¹⁴.

Чрез съпоставка на Хил 432 с другите преписи от групата на този превод (РМ 4/8 и Хил 442), а и с тези от превод 1, в тази глава се показва, че до л. 43а книжовникът е преписал превод 1, а от л. 43б преписва другия превод, запазен в Рилския панигирик и в Аверкиевия чети-миней за декември. Изречението започва с **понеже** на последния ред от страница (л. 43а), а на другата (л. 43б) вместо да продължи, се вижда главна буква, оцветена в червено, отново за начало на изречение, това е първата буква на съюза **има** и продължава текстът на втори превод.

За причините за това решение на преписвача може да се изкажат само хипотези. Възможно е преписвачът да не е разполагал с добре запазен препис на превод 2 и да е взел началото от друг извод, съдържащ превод 1. Възможно е да е започнал да преписва превод 1, но да е научил, че има втори превод, по-прав-

¹³ Кл. Иванова посочва, че същата версия на Метафрастовото житие е запазена и в други славянски преписи, с които няма възможност да работя: новоизведен чети-миней от XV в., част от сборката на манастир Раваница, днес се пази в Музея на сръбската православна църква под № 91 и ръкопис № 5 (XVII в.), част от сборката на манастира Св. Троица при Плевля (BHBS 2008: 84-85, 104-105, 337-338).

¹⁴ От двете некритически издания в изследването използвам гръцкия текст, публикуван от Кл. Кикилиду (1905), тъй като изданието на М. Гедеон няма уводна част и не съответства точно на двата превода, но сверям с него, когато има по-голяма разлика между славянския и гръцкия текст.

див, отговарящ повече на художествените предпочитания на неговото време и да е сменил извода си. Това, което трябва да се подчертае е, че този сборник не е календарен, а е по-скоро тематичен: съдържа текстове, посветени на св. Сава Сръбски и св. Сава Освещени. Възможно е да е съставен в Хилендарския манастир. Едно е ясно: книжовник, служещ си с безюсов правопис, е имал под ръка двата превода.

3. Особенности на превод 1

В тази част на дисертацията се отделя повече внимание на особеностите на превод 1, който съдържа редица архаизми, но и нови среднобългарски черти в езика¹⁵. Затова се прави анализ на правописа и езика на Хил 226, по-ранния свидетел на превод 1 в съпоставка с по-късния и по-издържан в правописно и граматично отношение препис в новоизведен календарен сборник, молдовския Драг 706. Този анализ е направен с две цели: а) да може да се изкаже хипотеза за езика на протографа, макар че свидетелите са прекалено малко – само два; б) да се покаже в какъв вид се е разпространявало и чело житието на монаха.

3. 1. Ръкопис № 226 от Хилендарския манастир

Хил 226 е основен извор за проучването ми на т. нар. първи превод на Житието на св. Сава от Симеон Метафраст. Не ми е известно ръкописът да е подробно научно изследван, нито издаван. Съдържанието му включва единствено пространното житие на св. Сава Освещени от Симеон Метафраст.

Хил 226 и Драг 706 показват типични за среднобългарския правопис и морфология особености. В Хил 226 обаче се откриват и по-архаични форми, което говори, че може би е препис от архаичен протограф, следващ някои особености на старобългарския правопис. Това наблюдение е в полза на предположението, че преводът е по-ранен от XIV в., макар че не е изключено и през този век да се запазват някои архаични особености. Среднобългарските особености в езика потвърждават датировката на ръкописа Хил 226 от XIV в. Ръкопис 706 (Драг 706), както може да се очаква, използва последователно търновски правопис, характерен за молдовските книжовници. Затова на места той

¹⁵ Затова в приложение в дисертацията давам издание на този превод по два преписа.

съдържа по-нови форми от Хил 226, който пази и архаизми, но на други Драг 706 използва по-архаични форми, приети в Търновската норма, за разлика от Хил 226, в който има повече преписвачески среднобългарски нововъведения¹⁶. Тъй като разполагаме само с два ръкописни свидетеля на превода, е трудно и рисковано да се каже как е изглеждал протографът, защото е неясно кои черти са въведени от преписвачите.

Все пак, доколкото може да се съди за превода по двата преписа, може да се каже, че той не е точно съответствие на двата публикувани гръцки извора, които са ми достъпни. В различните случаи на разминаване между достъпен гръцки текст и превод може да се предполагат различни причини: от грешки на преписвачите, през по-свободен преводачески избор до използване на гръцки оригинал, различен от гръцкия текст, с който разполагам.

Кога е възможно да са направени двата превода на ЖСМ? В езиково отношение и от гледна точка на преводачески предпочитания, превод 2 е близък до нормите и предпочитанията на атонските и търновските книжовници от XIV в., които се стремят не само към точно предаване на смисъла, но и към близко формално съответствие на гръцкия първообраз. Превод 1 изглежда малко по-свободен при съпоставка с гръцките издания, с които разполагам. Може би двата превода са направени приблизително в една и съща епоха, макар че превод 1 не следва точно атонските и търновските предпочитания. Възможно е да е възникнал в Търново или в Северна България в пред-Евтимиевата епоха, но не по-рано от XIII в. – защото се смята, че преводи на Симеон Метафраст се правят от XIII в. насам (Иванова 2004: 250-251) и защото има множество среднобългарски особености в езика. Може би превод 1 е направен през среднобългарската епоха от книжовник, който се придържа към традиционните преводачески похвати и използва някои езикови архаизми, макар да не е независим и от по-новите предпочитания на XIII-XIV в.

¹⁶ Има няколко случая на грешки в единия препис, докато в другия се появява вярната форма. В приложението към дисертацията – в изданието на този превод на Житието на св. Сава Освещени, са дадени разночетения към грешките в Хил 226.

Ясно е, че въпреки наличието на преводи на по-ранното ЖКС, българските книжовници са преценили, че има нужда и от превод на ЖСМ като един от предпочитаните автори през XIV в. При това са направени два превода на това житие, а не един превод, който да е бил по-късно редактиран (ситуация, която не е неизвестна от средновековната българска книжнина¹⁷).

В заключение, може да се обобщи следното:

1. ЖСМ е пример за развитието на агиографския жанр. То е свидетелство за кодификаторската работа във Византия, свързвана с името на Симеон Метафраст: преработен увод, обработен стил, оценъчен характер относно историческите сведения, подчертана е духовната същност на християнското монашество и е засилена библиейската образност и цитати.

2. Това житие е станало известно на българите и по-общо на южните славяни в две версии, за които има достатъчно аргументи да бъдат определени като два независими превода. Това свидетелства за богатството на книжовния живот и за наличието на образовани люде, които на различно място са се заели да преведат този дълъг и нелек за превод по стил и език текст.

3. Вероятно и двата превода на ЖСМ възникват по време на Второто българско царство в българска среда и се разпространяват и в по-късни паметници. Аргументи в полза на такава хипотеза е включването на преписите в новоизводни състави, които са съобразени с новия Типик, културния и книжовен подем по онова време на Света Гора и в Търново, преводаческите техники и езиковите особености на преводите.

4. Първият превод, може би по-ранният, е идентифициран от Кл. Иванова в молдовския Драг 706 от XV в. Негов по-ранен и по-архаичен като език свидетел е Хил 226 от XIV в., основен извор в това проучване. Разликите между Хил 226 и преписа на житието в молдовския Драг 706 са предимно на правописно ниво. Повече езикови архаични особености има Хил 226, но той има и множество среднобългарски езикови черти и вероятно е

¹⁷ Вж. например разграничението между атонски превод и неговата търновска редакция, което прави Лора Тасева при изследване на Триодните синаксари (Тасева 2010).

създаден в Североизточна България или следва особености, характерни за скриптории от този регион.

5. Вторият превод е идентифициран от Кл. Иванова в РМ 4/8, Хил 442 и Хил 432. Разликите между първите два преписа са минимални, като по-стар и подходящ за използване като основен препис при бъдещо издание е РМ 4/8 (Рилският панигирик на Владислав Граматик от 1479 г.). Ръкопис 432 от сбирката на Хилендарската обител е комбинация от превод 1 и превод 2, тъй като до л. 43а книжовникът преписва превод 1, съхранен в Хил 226 и Драг 706, а от л. 43б преписва другия превод, запазен в Рилския панигирик и в Аверкиевия чети-миней за декември.

7. И двата превода предават сполучливо художествените особености на Метафрастовото житие. Наблюдава се стремеж за благозвучна и ритмична реч, честа употреба на сложни думи, владеене както на специфична монашеска терминология, така и познаване на битова гръцка лексика и сполучливото ѝ предаване в превода. Вижда се, че старобългарският книжовен език през среднобългарския период е разполагал с добре развита лексикална система и граматични обрати, за да предаде добре както лексикалните, така и синтактичните и стиловите особености на Метафрастовия текст.

8. Сравнението на славянските преписи, съхранили превод 1, с издадените некритически гръцки текстове показва, че на места разликите са такива, че може да се мисли не само за един по-свободен превод, а и за превод от гръцки оригинал, който се е различавал от некритическите издания, с които разполагам днес.

9. Сравнението между превод 1 и превод 2 показва, че превод 2 предава много по-точно особеностите на гръцкия текст, с който разполагам, че се стреми не само към смислово, но и към формално тъждество с гръцкия текст. Използването на членоподобно *ниѣ*, винителен вместо родителен падеж, избягването на двойното отрицание, високата честота на дателен самостоятелен, последователно предаване на сложните думи със сложни думи, предпочитанието към *благочѣстнѣ* пред *благовернѣ*, високата честота на местоимението *тѣ* за сметка на старото анафорично местоимение свързват превод 2 с атонско-търновските преводачески практики през XIV в. Разпространението в новоизводни състави

според проучванията на Кл. Иванова е още един аргумент за такава датировка и локализация на превода.

ТРЕТА ГЛАВА

Агиографският текст за св. Сава Освещени в новобългарските дамаскинарски сборници

Обект на анализ в тази глава е агиографският текст за св. Сава в т. нар. новобългарски дамаскини/ дамаскинарски сборници на народен език от XVII-XVIII в. Както редица други текстове, така и повествованието за св. Сава Освещени, поместено в сборниците на книжовен език на народна основа, не е текст, написан от Дамаскин Студит. От името на този прочут книжовник в преписваческата традиция, а оттам и в научната рефлексия, се утвърждава терминът „дамаскин“ или „дамаскинарски сборник“ като название на обичайно календарен сборник със слова и жития, написани на новобългарски, на т. нар. „книжовен език на народна основа“ от българския XVII век¹⁸.

Все още не ми е известен източникът на тази новобългарска версия на житието на св. Сава Освещени; как е влязла в състава на новобългарските дамаскини – дали е направен нов превод от гръцки, или е преработен средновековен превод на гръцко житие на светеца, е въпрос на бъдещи проучвания. Но може би създателят му е познавал средновековен превод на ЖКС – новобългарският текст споменава Адам, както е в текста на Кирил Скитополски; употребява думата *ограда* със значение ‘градина’, както е в старобългарския му превод. Но пък, от друга страна, съкратено и преработено ЖСМ се среща в „Рай“ на Агапий Критски (XVI-ок.1664). Гръцкият текст в този сборник е много по-дълъг.

В архаичните дамаскини от средногорския кръг не съм открила текст за св. Сава, който да може да бъде извор на повествованието в новобългарските дамаскини. Е. Дьомина също

¹⁸ За новобългарските дамаскини, вж. Петканова-Тотева 1965: 7-16, Дел’ Агата 1984: 157-186, Мирчева 2001: 24-28, Димитрова 2008: 729.

казва, че не е известно как се е появила преработката на житието му в новобългарските дамаскини (Дьомина 1968: 107-110).

Агиографският текст за св. Сава е преписван в ръкописи от средногорски средища през XVII в., в един от старопланинско средище и в по-късни вероятно от североизточни краища. Източници на изследването са:

Пр. Протопопинският дамаскин (НБКМ 708) от XVII в.¹⁹.

Тх. Тихонравовият дамаскин от XVII в.²⁰.

НБКМ 1073. Дамаскин от XVIII в.²¹.

НБКМ 1066. Сборник със слова от 1765 г.²².

НБИВ 117. Дамаскин от XVIII в.²³.

ЦСВП 27. Дамаскин от 1805 г.²⁴.

Ко. Копривщенският дамаскин от XVII в.²⁵.

Тр. Троянският дамаскин от XVII в.²⁶.

Св. Свищовският дамаскин от XVIII в.²⁷.

НБКМ 1083. Дамаскин от 1821 г.²⁸.

Според предложената от Е. Дьомина класификация на новобългарските дамаскини въз основа на разлики в състава на сборниците, Житието на св. Сава Освещени се открива в първи и четвърти тип, както и в определения от нея като смесен тип. Аз съм работила със следните паметници: от първи тип са Тх (Дьомина 1968), Пр, Ко (Милетич 1908), Тр (Иванова 1967), НБКМ 1073, НБИВ 117, а от четвърти новобългарски тип са Св (Милетич 1923) и НБКМ 1083. Агиографският текст за св. Сава Освещени ми е известен само от един сборник от смесен тип – НБКМ 1066. Дамаскинът на поп Цвятко (или ЦСВП 27) не е класифициран от Е. Дьомина.

¹⁹ Цонев 1923: 339; Петканова-Тотева 1965: 65.

²⁰ Лавров 1893: 3-5; Дьомина 1968: 30; Петканова-Тотева 1965: 63, 239.

²¹ Стоянов, Кодов 1964: 380; Петканова-Тотева 1965: 63, 241; Христова и др. 1982: 277.

²² Стоянов, Кодов 1964: 363; Петканова-Тотева 1965: 63, 241-243.

²³ Цонев 1920: 188; Христова и др. 1982: 262; Петканова-Тотева 1965: 65, 243.

²⁴ Христова и др. 2000: 82-93.

²⁵ Милетич 1908: 1-21; Петканова-Тотева 1965: 63, 239.

²⁶ Иванова 1967: 5-10; Петканова-Тотева 1965: 63, 239; Христова и др. 1982: 211.

²⁷ Милетич 1923: 1; Петканова-Тотева 1965: 72, 241; Христова и др. 1982: 230.

²⁸ Стоянов, Кодов 1964: 398; Петканова-Тотева 1965: 74.

Д. Радославова предлага друг принцип за класифициране на дамаскините (Радославова 2013: 344). В изследването ѝ Тх, Пр, Ко, Тр, НБИВ 117 и НБКМ 1073 попадат в структурен модел 5, в който са групирани сборници с нарушена тематично-календарна концепция на Дамаскиновия сборник. Изброените паметници са част от различни подтипове на модел 5. В един и същ структурен тип попадат Пр, Тр и НБКМ 1073 (в 5а); в 5б е само НБИВ 117, а в структурен модел 5в са Тх и Ко. В групата на сборниците с частично запазена обща тематична рамка на гръцкото „Съкровище“ (структурен модел 4) се включват Св и НБКМ 1066. Представител на структурен модел 6 с нарушена тематично-календарна концепция на Дамаскин-Студитовите слова е ръкописът НБКМ 1083 (Радославова 2013: 336-361). В предложеното деление дамаскинят на поп Цвятко не е обект на изследване.

Във всички тези групи е запазен един текст за св. Сава, но в три различни версии – най-вече според езикови (лексикални) особености.

Б. Велчева и О. Младенова (2013) обособяват три групи новобългарски дамаскини²⁹, условно обозначени по използваното в тях наречие за време: „*тогази*“, „*тогива*“ и „*тогизи*“. Това деление съответства най-точно на делението на версии на агиографския текст за св. Сава в новобългарските дамаскинарски сборници.

В анализираните в дисертацията 10 новобългарски дамаскина е налице съзнателно направена промяна както на типа книжовен език, така и съществена намеса в структурата на текста в сравнение с ЖКС и ЖСМ, които, както стана ясно в предишните глави, са преведени в средновековна България.

В дамаскинарския текст за св. Сава са подбрани само няколко епизода, които са били най-важни като характеристика на светеца и като модели за подражание. Присъстват типичните елементи на аскетичния живот, но са много по-малко отколкото в двете средновековни жития. Разказът в новобългарските дамаскини започва от родното място на св. Сава – Муталаска,

²⁹ Това деление е предложено още преди повече от 50 години в публикацията на Б. Велчева за показателните местоимения, вж. Велчева 1964: 159-233.

проследява доброволното му отказване от светските съблазни, отиването му в манастир. Също така са описани и пътуванията му до Йерусалим и до Константинопол, както срещата му с императорите, но най-вече акцентът е върху основаването на манастира му и поэтапното му разрастване. Едва след разказа как приключва земният път на св. Сава, се обособява наратив за неговите дела приживе, които може да се окачествят и като прижизнени чудеса, т.е. подвижите му са отделени във втора част на повествованието, където обикновено се разказват чудесата (често посмъртни).

На базата на разлики на морфо-синтактично и лексикално равнище обособих три варианта на житието в новобългарските сборници. Както вече отбелязах, тези три версии кореспондират с предложената от Б. Велчева и О. Младенова (2013) класификация на новобългарските дамаскини, според която се обособяват три групи, условно обозначени по използваното в тях наречие за време: „*тогази*”, „*тогива*” и „*тогизи*”. В I версия на агиографския текст за св. Сава се открива в дамаскини от първа група на Е. Дьомина и един от смесен тип, плюс ЦСВП 27, а именно: Тх, Пр, Ко, НБКМ 1066, НБКМ 1073, ЦСВП 27 и НБИВ 117, повечето от които се смята, че произхождат от средногорски средища. В тази версия се употребява наречieto „*тогази*”. Във II версия с единствен представител Троянския дамаскин, се използва „*тогива*”. А в III версия, представена от Св и НБКМ 1083 от четвърта група според Дьомина, се среща наречieto „*тогизи*”.

Седемте ръкописа с версия „*тогази*” съдържат една и съща текстологична редакция на четивото за основателя на Великата лавра край Йерусалим. Разликите, които се открояват в седемте преписа, са в повечето случаи правописни и фонетични, срещат се някои лексикални замени или индивидуални четения в групата. В дисертацията са отбелязани индивидуалните различия на всеки един от седемте ръкописа, съхранил тази текстова разновидност на текста, като е отбелязано, че с най-малко индивидуални особености и вероятно най-близо до архетипа са Тх, НБКМ 1073 и НБКМ 708.

Версия II има лексикални отлики, характерни повече за западните говори, но въпреки това като цяло е съхранила текст,

близък до първата версия. Вероятно книжовник от средище „*тогива*“ е преработил изходния текст, възникнал в средище „*тогази*“.

В III дамаскинарска версия на житието на св. Сава Освещени (Св и НБКМ 1083) е още повече засилена народната струя на разказване, характерна за народните сладкодумци. Тук на езиково ниво е отразен североизточен говор. Освен това книжовниците използват съкращения, добавки и инверсия. Така чрез цели пояснителни изречения или словосъчетания повествованието е станало по-лесно за възприемане от публиката, за която е предназначено – хора от източните говори с невысока грамотност.

Попадащ в групата на смесения тип по своя състав и структура, НБКМ 1066 е най-интересен, защото и по отношение на текстовата версия на Житието на св. Сава Освещени, съхранена в него, показва един смесен тип, обединяващ особености на представители на по-късно редактирания текст, принадлежащи към другите групи (Троянски дамаскин; Свищовски дамаскин и НБКМ 1083).

И все пак: каква е била основата на тази текстологична редакция „*тогизи*“: „*тогива*“ или „*тогази*“? НБКМ 1083, който е по-близък до протографа на група „*тогизи*“ в сравнение със Св, показва, че редакция „*тогизи*“ е по-близо до първоначално възникналия текст за св. Сава Освещени от тип „*тогази*“, отколкото до представителя на втората версия: Троянския дамаскин.

И трите версии на Житието на св. Сава Освещени представят уменията на българските реформатори, решили да разпространяват писменото богатство на език, близък до говоримия български език. Делото им, започнало от XVII в., е продължено през XVIII, дори през XIX в. Тези образовани български люде не са само добре подготвени преписвачи, те си позволяват да променят езика, отнасят се свободно към оригинала, с който разполагат, създават нови версии с усет за словото и механизмите то да въздейства на възприемащите го.

В заключение могат да се направят следните изводи от наблюденията над дамаскинарските версии на Житието на св. Сава Освещени:

1. Агиографският текст за св. Сава е част от недамаскиновите слова в сборниците на народен език (т. нар. дамаскинарски сборници).

2. В сравнение с житията от Кирил Скитополски и Симеон Метафраст, в дамаскинарските сборници текстът не само е написан на новобългарски език, но и е значително по-кратък и има променена структура.

3. Дамаскинарската преработка има три версии, разграничени в изследването на базата на текстологично, лексикално и морфо-синтактично равнище.

4. Трите версии на Житието на св. Сава Освещени в дамаскинарската книжнина кореспондират с предложената от Б. Велчева и О. Младенова класификация на новобългарските дамаскини по използваното в тях наречие за време: „*тогази*”, „*тогива*” и „*тогизи*”. В I версия на агиографския текст за основателя на Великата лавра, с представители Тх, Пр, Ко, НБКМ 1073, НБКМ 1066, НБИВ 117 и ЦСВП 27, се употребява наречието „*тогази*”. Във II версия, с единствен представител Тр, се използва „*тогива*”, а в III версия, представена от Св и НБКМ 1083, се среща наречието „*тогизи*”. Освен тези разлики, разграничаването на три версии е доказано и с примери от други езикови равнища и с текстологични различия.

5. И трите версии изхождат от един хипархетип. Най-близо до архетипа на текста са представителите на групата „*тогази*”. Въпреки че паметниците, съхранили този текстови вариант, имат индивидуални четения помежду си, те представят единна версия на наратива за св. Сава. Може би най-близо до ранната новобългарска версия е преписът в Тх, следван от НБКМ 1073 и Пр. Във втората версия (известна ми само по Тр) се наблюдават лексикални отлики, в сравнение с групата „*тогази*”, които не променят смисъла на житието на светеца; те са по-скоро авторски решения с цел езикът да се направи по-близък до говоримия. Третата версия (с представители преписите в Св и НБКМ 1083) на Житието на св. Сава Освещени се отличава със следното: в езиково отношение е отразен източен говор, въведени са поясняващи словосъчетания или изречения с цел по-лесно слухово възприемане на текста. Третата версия, макар да има някои общи четения с Троянския дамаскин, е по-

близка до протографа на текста от тип „*тогази*“ отколкото до тип „*тогива*“. Затова може да се допусне, че тази текстологична редакция („*тогизи*“) е възникнала на основата на версията „*тогази*“, според нас най-старата, най-архаичната като език и най-широко разпространената версия. Ръкопис 1083, макар и покъсен от Св., пази някои по-архаични четения. Промените в Св. показват непрекъснатия процес на онародняване на езика и отдалечаване от извода (антиграфа), характерна за българския XVII-XVIII век.

б. За своите художествени особености новобългарският текст за св. Сава черпи както от средновековната българска книжовна традиция, така и от фолклора и езика на народните сладкодумци.

Заклучение

Настоящото изследване е посветено на житийната прослава на св. Сава Освещени в кирилски и в частност български ръкописи, важна част от историята на култа към светеца сред православните славяни. Изследвана е славянската средновековна рецепция (преводи и разпространение) на двете пространни жития на основателя на такъв знаков за християнството манастир като Великата лавра край Йерусалим, а именно наративът от Кирил Скитополски и преработката му от Симеон Метафраст. Също така се проследява текстовата история на агиографския текст за светеца в български дамаскинарски сборници, написани на книжовен език на народна основа.

Преводите на житията на св. Сава Освещени стават част от историята на българската книжнина както през Златния век, когато се гради монашеската общност и новопокръстените са имали необходимост от пример за подражание, така и през Сребърния век, когато смяната на Студийския с Йерусалимския устав на св. Сава налага и промяна в книжовния репертоар: изисква нов комплект от книги за богослужението и за общо или индивидуално четене.

Съставна част от изследването на житийната прослава на основателя на Великата лавра са подготвените издания, обособени в дисертацията като *Приложения*. Те включват: Прин-

ципи на издаване на средновековния български превод на Житието на св. Сава Освещени от Симеон Метафраст и Житие на св. Сава Освещени от Симеон Метафраст, превод 1; Принципи на издаване на Житието на Сава Освещени в новобългарските дамаскинарски сборници и Житието на св. Сава Освещени в новобългарските дамаскини, версия I и версия III; Изображения на св. Сава Освещени и манастирът му Великата лавра.

Библиография на цитираната в автореферата литература

Атанасова 2015: Атанасова, Д. Реторика на историчното. Деяние на св. Никола в южнославянски контекст. София, 2015.

Богданович 1978: Богдановић, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Т. I. Т. II. Београд, 1978.

Божилев 1995: Божилев, Ив. Седем етюда по Средновековна история. София, 1995.

Буланин 1990: Буланин, Д. М. Неизвестный источник Изборника 1076 года. – В: Труды Отдела древнерусской литературы, 44, 1990, 161-178.

Велчева 1964: Велчева, Б. Показателни местоимения и наречия в новобългарските паметници от XVII и XVIII в. – В: Известия на Института за български език, 10, 1964, 159-233.

ВЧМ: Великие Минеи Чети, собранные Всероссийским митрополитом Макарием. Декабрь, дни 1-5. Москва, 1901.

Гранстрем 1953: Гранстрем, Е. Э. Описание русских и славянских пергаменных рукописей. Ленинград, 1953.

Гюрова 1996: Гюрова, Св. Поклонничество и поклонническа литература. София, 1996.

Димитрова 2008: Димитрова, М. Дамаскинарска литература. – В: История на българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. София, 2008, 729-740.

Дьомина 1968: Демина, Е. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века. Т. 1. София, 1968.

Дьомина 1971: Демина, Е. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века. Исследование и текст. Т. 2. София, 1971.

Желтов 2001: Желтов, М. У истоков Иерусалимского устава. – В: Богословский сборник, №7. Москва, 2001, 184-192.

Иванова 1967: Иванова, А. Троянски дамаскин. Български паметник от XVII век. София, 1967.

- Иванова 1971:** Иванова, Кл. Някои моменти на българо-византийските литературни връзки през XIV в. (Исихазмът и неговото проникване в България). – В: Старобългарска литература, кн. 1, 1971, 209-242.
- Иванова 1976:** Иванова, Кл. Житийно-панегиричното наследство на Търновската книжовна школа в балканската ръкописна традиция. – В: Търновска книжовна школа. Т. II. Велико Търново, 1976: 193-214.
- Иванова 1981:** Иванова, Кл. Преводачески школи в Средновековна България. – В: Преводът и българската култура (Към историята на превода в България). София, 1981, 20-38.
- Иванова 1991:** Иванова, Кл. Новоизводните търновски сборници и въпросът за ролята на Патриарх Евтимий в техния превод. – В: Старобългарска литература, кн. 25-26, 1991, 124-134.
- Иванова 2002а:** Иванова, Кл. Житията в старата българска литература. – В: Старобългарското книжовно наследство. София, 2002, 70-93.
- Иванова 2003а:** Иванова, Кл. Преводната литература. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. III. София, 2003, 290-298.
- Иванова 2004:** Иванова, Кл. Агиографските произведения на Симеон Метафраст в състава на южнославянските календарни сборници. – В: Преводите през XIV столетие на Балканите. Съст. Л. Тасева и др. София, 2004, 249-267.
- Иванова 2008:** Иванова, Кл. Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica. София, 2008. (= BHBS).
- Иванова 2008:** Иванова, Кл. Из истории славянской письменности на Святой земле. – В: Jews and Slavs. The Holy Land and the Manuscript Legacy of Slavs, 20, Jerusalem-Sofia, 2008, 60-86.
- Иванова 2013:** Иванова, Кл. Болгарская житийная литература. – В: Православная энциклопедия. Т.19. Москва, 2008.
<http://www.pravenc.ru/text/182317.html>
- Иванова 2016а:** Иванова, Кл. Какво знаем и какво не знаем за книжовната дейност на св. Патриарх Евтимий. – В: Сребърният век: нови открития. София, 2016, 61-90.
- Иванова 2016б:** Иванова, Кл. Староизводните календарни сборници в Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica (BHBS) – допълнения и корекции. – В: Агиославица. Проблеми и подходи в изследването на Станиславовия чети-миней. Съст. Д. Атанасова. София, 2016, 150-168.
- Ильнски 1908:** Ильинский, Г. А. Рукописи Зографского монастыря на Афоне – В: ИРАИК, 13, 1908, 236-276.
- Йовчева, Милтенова 2008:** Йовчева, М., А. Милтенова. Промени в макрожанровите състави. – В: История на българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. София, 2008, 561-566.

- Йовчева, Тасева 2008:** Йовчева, М., Л. Тасева. Атонската реформа. Културно-исторически предпоставки. – В: История на българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. София, 2008, 511-519.
- Коцева 2003:** Коцева, Е. Типик. – В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Съст. Д. Петканова. София, 2003, 511-513.
- Ключевски 1871:** Ключевский, В. О. Древнерусские жития святых как исторический источник. Москва, 1871.
- Лавров 1893:** Лавров, П. А. Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка. Москва, 1893.
- Леонид 1893:** Леонид, архим. Систематическое описание славяно-русских рукописей. Собрания графа А. С. Уварова. Ч. I. Москва, 1893.
- Лопарев 1911:** Лопарев, Хр. Византийскія житія святыхъ VIII-IX вѣковъ. – В: Византийскій временникъ. Т. XVII. Вып. 1-4. Санкт-Петербург, 1911, 1-224.
- Маторина 2011:** Маторина, У. М. Жанрово-композиционное своеобразие византийского преподобнического жития Саввы Освященного. – В: Современная филология: материалы международной научной конференции, 2011, 49-55. <http://moluch.ru/conf/phil/archive/23/655/>
- Милетич 1908:** Милетич, Л. Коприщенски дамаскинъ. Новобългарски паметникъ отъ XVII вѣкъ. София, 1908.
- Милетич 1923:** Милетич, Л. Свищовски дамаскинъ. Новобългарски паметникъ отъ XVIII вѣкъ. София, 1923.
- Милтенова 2008а:** Милтенова, А. Монашеска литература. – В: История на българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. София, 2008, 203-212.
- Милтенова 2008б:** Милтенова, А. Противобогомилска книжнина. Презвитер Козма. – В: История на българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. София, 2008, 280-285.
- Мирчева 2001:** Мирчева, Е. Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII в. София, 2001.
- Младенова, Велчева 2013:** Младенова, О., Б. Велчева. Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век. София, 2013.
- Николова 2010:** Николова, Б. Монашество, манастири и монашески живот в Средновековна България. Т. I. Манастирите. Т. II. Монасите. София, 2010.
- Пандурски 1957:** Пандурски, В. Преп. Сава Освещени – основоположник на Иерусалимския устав. – В: Годишник на Духовната академия, СУ „Климент Охридски”. Т. VI, 11. София, 1957, 425-449.
- Петканова-Тотева 1965:** Петканова-Тотева, Д. Дамаскините в българската литература. София, 1965.

Помяловски 1890: Помяловскій, И. Житіе св. Савы Освященнаго. Составленное св. Кирилломъ Скиѳопольскимъ въ древне-рѣскомъ переводѣ. Санкт-Петербург, 1890.

Поснов 1926/1927: Поснов, М. Монашество през IV- XI вѣкове (общъ очеркъ). – В: Годишник на Софійския университет, Богословски факултет. Т. VI. 1926-1927, 63-101.

Протасьева 1973: Протасьева, Т. Н. Описание рукописей Синодального собрания (Не вошедших в описание А. В. Горскаго и К. И. Невоструева). Ч. II. Москва, 1973.

Радославова 2013: Радославова, Д. Памети извън състава на Съкровище в българските дамаскини. – В: Старобългарска литература, кн. 47, 2013, 336-361.

Райков и др. 1994: Райков, Б., Ст. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов. Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. София, 1994.

Руди 2006: Руди, Т. Р. О композиции и топике житий преподобных. – В: Труды Отдела древнерусской литературы. Т. 57. Санкт-Петербург, 2006, 431-500.

Спространов 1902: Спространов, Е. Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир. София, 1902.

Стойкова 1995: Стойкова, А. Първоучителят Методий. София, 1995.

Стойкова 2008: Стойкова, А. Агиографията през IX-X век. – В: История на българската средновековна литература. Съст. А. Милтенова. София, 2008, 130-142.

Стоянов, Кодов 1964: Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. III. София, 1964.

Строев 1845: Строев, П. М. Библиотека Императорскаго Общества истории и древностей российскихъ. Москва, 1845.

Тасева 2010: Тасева, Л. Триодните синаксари в средновековната българска книжнина. Текстологично изследване. Издание на Закхеевия превод. Словоуказатели. Weiner – Freiburg, 2010.

Творогов 1987: Творогов, О. В. Житие Саввы Освященного. – В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. Т. I. IX-первая половина XIV в. Ленинград, 1987, 174-175.

<http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=3931>

Христова 1996: Христова, Б. Опис на ръкописите на Владислав Граматик. Велико Търново, 1996.

Христова и др. 1982: Христова, Б., Д. Караджова, А. Икономова. Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог. Т. 1. София, 1982.

Христова и др. 2000: Христова, Б., А. Джурова, В. Веселинова. Опис на славянските ръкописи от Центъра за славяно-византийски проучвания към СУ „Св. Климент Охридски“. София, 2000.

Цонев 1920: Цонев, Б. Славянски ръкописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив. София, 1920.

Цонев 1923: Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека. Т. II. София, 1923.

Altman 1975: Altman, Ch. F. Two types of Opposition and the Structure of Latin Saints' Lives. – In: *Medieval Hagiography and Romance*, 6, 1975, 1-11.

BHG: Halkin, Fr. *Bibliotheca hagiographica graeca*. Т. II. Bruxelles, 1957.

BHG: Halkin, Fr. *Nonum auctarium. Bibliotheca hagiographica graeca*. Bruxelles, 1984.

Dell' Agata 1984: Dell' Agata, G. The Bulgarian Language Question from Sixteenth to the Nineteenth Century. – In: *Aspects of the Slavonic Language Question*. Vol. 1. Church Slavonic – South Slavonic – West Slavic. New Haven, 1984, 157-186.

Elliott 1987: Elliott, A. G. *Road to Paradise. Reading the Lives of the Early Saints*. Hanover and London, 1987.

Matejić 1976: Matejić, M. *Hilandar Slavic codices. A Checklist of the Slavic Manuscripts from the Hilandar Monastery (Mount Athos, Greece)*. Available on Microfilm at The Ohio State University. Columbus, 1976.

Matejic, Thomas 1992: Matejic, P., H. Thomas. *Catalog: Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library*. Vol. 1. Columbus, 1992. At: <http://library.ohio-state.edu/search~S7?/fsPEC.HM.SMS.226/fspec+hm+sms+226/-3%2C-1%2C0%2CE/frameset&FF=fspec+hm+sms+226&1%2C1%2C>

Γεδεων 1898: Γεδεων, Μ. Βυζαντινον εορτολογιον. Κωνσταντινοπολει, 1898.

Ιερά Λαύρα Σάββα του Ηγιασμένου 2000: Ιερά Λαύρα Σάββα του Ηγιασμένου. Θεόκτιστος Έπαλξις Ορθοδοξίας 1500 έτη. Ιεροσόλυμα, 2002.

Κοικυλιδου 1905: Κοικυλιδου, Κλ. Βίος και πολιτεία του όσιου πατρος ήμων Σάββα. Ιεροσολυμοις, 1905.

Справка за научните приноси в дисертацията

1. Дисертацията е първи цялостен опит за проучване на житийната прослава към св. Сава Освещени в българската средновековна книжнина.

2. В дисертацията се разглеждат основните механизми за изграждане на образа на св. Сава във византийската агиография, за да се очертае с какви текстове е трябвало да се справят българските преводачи и какво са научавали българските монаси от преводите. За първи път в съпоставителен план се разглеждат и двете пространния жития от Кирил Скитополски и от Симеон Метафраст, посветени на преподобния. Посочват се основните похвати на византийските агиографи за изобразяване на аскет и основател на манастири и се открояват разликите в съответствие с художествените тенденции на съответната епоха, в която са написани.

3. Изследването има принос към проучването на рецепцията на гръцките житийни текстове за св. Сава в българската ръкописна традиция от Първото и Второто българско царство, като се очертават отделни преводи и на ЖКС, и на ЖСМ. Дават се аргументи в подкрепа на хипотезата, че и ЖКС, и ЖСМ са превеждани по два пъти най-вероятно все в българска среда.

4. За първи път се издава в наборен вид единият превод на житието на св. Сава от Симеон Метафраст по среднобългарския ръкопис 226 от Хилендарската обител с регистрирани разночетения от други ръкописи, съхранили този превод.

5. В дисертацията се доказва, че ръкопис 432 от сбирката на Хилендарския манастир е комбинация от два независими превода на Метафрастовото житие за светеца.

6. Изследването има принос към проследяване текстовата история на преработеното житие на св. Сава в новобългарските дамаскинарски сборници, като се разграничават три версии на текста. Чрез анализ на разночетенията се дават нови примери за разликите между трите центъра: „*тогази*“, „*тогива*“, „*тогизи*“. Защишава се мнението, че най-стара е редакцията на агиографския текст за св. Сава, възникнала в център „*тогази*“, като тя е била преработена по различен начин, независимо, в централните „*тогива*“ и „*тогизи*“, като първата преработка се отличава с по-малко нововъведения от втората. Показва се, че преработката

„тогизи“ се пази в по-ранен вариант в по-късния ръкопис НБКМ 1083, докато по-ранният Свищовски дамаскин свидетелства за продължилия процес на редактиране и онародняване на езика.

7. За първи път в наборен вид с разночетения се издават първа и трета версия на агиографския текст за св. Сава в новобългарските дамаскини от XVII-XIX в.

Публикации по темата на дисертацията:

1. Текстовете за св. Сава в славянските ръкописи: начални наблюдения. – В: *Littera et Lingua*. Електронно списание за хуманитаристика, Autumn-Winter 2013.

<http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/lilijournal/2013/3-4/lulejskai>

2. Житието на св. Сава Освещени в новобългарските дамаскини. – В: Докторантски сборник, Югозападен университет. Благоевград, 2013, 63-72.

3. Текстът за св. Сава Освещени в Протопопинския дамаскин (№ 708 от Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ в София). – В: *Име и святост*. Годишник на АСОЦИАЦИЯ „Онгъл“, Том 13. София, 2014, 121-129.

4. Переводи житий св. Савы Освещенного в средневековой болгарской традиции (предварительные наблюдения). – В: Сборник тезисов двух Международных молодёжных междисциплинарных славистических конференций „Роль славянской молодёжи в процессе устойчивого цивилизационного развития“. Москва, 2014, 37-39.

5. Вариантите на житието на св. Сава Освещени в новобългарските дамаскини. – В: Сборник от Международна научна конференция „Научни перспективи на съвременната българистика“. Будапеща, 2015, 193-200.

6. Пътят на монаха: св. Сава в средновековните славянски ръкописи (предварителни наблюдения върху агиографски текстове). – В: *Писменото наследство и информационните технологии – El' Manuscript-2014*. София, Ижевск, 2014, 348-352.

7. Житието на св. Сава Освещени в неиздадените ръкописи 1066, 1073 и 1083 от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София. – В: *Светлият път на словото*. Сборник с доклади от Шестнадесетата национална конференция за студенти и докторанти, Пловдив, 2014 г. Пловдив, 2015, 133-140.

8. Пътят на монаха в житията на св. Сава Освещени според средновековните им славянски версии. – В: „Научният Еверест – мечта или реалност”. София, 2015, 76-81.

9. Ново фундаментално изследване за новобългарските дамаскини. Съавторство с проф. д-р М. Димитрова (СУ). – В: *Palaeobulgarica*, год. 39 (2015), кн. 1, 105-112.

Участия в научни форуми:

1. Докторантска кръгла маса по научен проект „Изграждане и развитие на научния потенциал” с доклад на тема „Житието на св. Сава Освещени в новобългарските дамаскини”, 20. 09. 2013 г., гр. Благоевград.

2. Седми Цар-Шишманови дни в Самоков [Тридесет и трети научни четения на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл”] с доклад на тема „Текстът за св. Сава Освещени в дамаскин 708 (Протопопински) от Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий” в София, 4-6 октомври 2013 г., гр. Самоков.

3. Четиринадесети Климентови четения за млади изследователи с доклад на тема: „Текстове за св. Сава в славянските ръкописи: начални наблюдения”, 21 ноември 2013 г., гр. София.

4. Международна научна конференция „Научни перспективи на съвременната българистика” (28-29 април 2014 г., гр. Будапеща, Унгария) с доклад на тема „Вариантите на житието на св. Сава Освещени в новобългарските дамаскини”.

5. Шестнадесета национална научна конференция за студенти, докторанти и средношколци (8-9 май 2014 г., гр. Пловдив) с доклад на тема „Житието на св. Сава Освещени в издадените ръкописи 1066, 1073 и 1083 от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий” в София”.

6. Международной молодёжной, межвузовской, интердисциплинарной конференции „Славянский мир: аспекты истории и культуры” (28 май 2014 г., гр. Москва, Русия) с доклад на тема „Переводы житий св. Савы Освещенного в средневековой болгарской традиции (предварительные наблюдения)”.

7. Пета международна научна конференция „Писменото наследство и информационните технологии – EI’ Manuscript-2014” с доклад на тема: „Пътят на монаха: св. Сава в среднове-

ковните славянски ръкописи (предварителни наблюдения върху агиографски текстове), 15-20 септември 2014 г. Варна. София, Ижевск.

8. Осми Цар-Шишманови дни в Самоков [Тридесет и четвърти научни четения на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл”] с доклад на тема „Ранното монашество в житията на св. Сава Освещени според средновековните им славянски версии”, 10-12 октомври 2014 г., гр. Самоков.

9. Докторантска конференция, организирана по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси” – Проект „Докторантски филологически център”, на 27-28 февруари 2015 г. в гр. Сандански с доклад на тема: „Пътят на монаха в житията на св. Сава Освещени според средновековните им славянски версии”.

10. Национална докторантска конференция с международно участие, организирана по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси” – Проект „Докторантски филологически център”, на 30-31 март 2015 г. в гр. Банско с доклад на тема: „Житията на св. Сава Освещени според средновековните им славянски версии”.